

DEVONU LUG'OTIT TURK ASARIDA SO'ZLARDA AKS ETGAN QADIMGI DORILAR VA TIBBIY BILIMLAR

Ro'ziyev Navro'z Ixtiyor o'g'li

Toshkent davlat tibbiyot universiteti ijtimoiy fanlar kafedrasida
o'qituvchisi

Xaydaraliyeva Mehribonu Foziljonovna

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Fundamental tibbiyot yo'nalishi
102- "A" guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20228984>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 12-may 2026 yil

Ma'qullandi: 14-may 2026 yil

Nashr qilindi: 16-may 2026 yil

KEYWORDS

Devonu lug'otit turk, qadimgi turkiy tibbiyot, dorivor o'simliklar, hayvon mahsulotlari, kasallik belgilari, davolash jarayoni, fitoterapiya, dietoterapiya, profilaktika, tibbiy atamalar.

ABSTRACT

Ushbu maqola Mahmud Qoshg'ariyning Devonu lug'otit turk asarida aks etgan qadimgi turkiy tibbiyot bilimlarini tizimli tarzda o'rganadi. Maqolada dorivor o'simliklar (anduz, isiriq, adriq) va hayvon mahsulotlari (ang yog'i, go'sht, sut aralashmalari) tibbiyotdagi amaliy qo'llanilishi, shuningdek, kasalliklar va fiziologik holatlar (og'riq, qashish, o'ngindi va boshqa belgilar) batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada davolash jarayonlari (emladi, emlandi, emlattim, emlashdilar) va tabibning roli, qadimgi turkiy tibbiyotda kuzatuv, diagnostika va profilaktika usullari yoritiladi. Asarda uchraydigan tibbiy atamalar va davolash vositalari zamonaviy tibbiyot bilan bog'lanishi ham ko'rsatib o'tilgan, bu esa qadimgi turkiy xalqlarning tibbiy bilimlari tizimli, ilmiy-amaliy va madaniy jihatdan boy ekanligini namoyon qiladi.

Qadimgi turkiy xalqlarning ilmiy va amaliy bilimlari asrlar davomida shakllanib, turli yozma manbalarda o'z aksini topgan. Ana shunday bebaho manbalardan biri Mahmud Qoshg'ariy tomonidan yaratilgan "Devonu lug'otit turk" asari hisoblanadi. Ushbu asar nafaqat tilshunoslik, balki tarix, etnografiya, madaniyat va ayniqsa tibbiyot sohalari uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Unda keltirilgan leksik birliklar orqali qadimgi turkiy xalqlarning hayot tarzi, dunyoqarashi hamda sog'liqni saqlashga oid bilimlari haqida keng tasavvur hosil qilish mumkin. Asarda tibbiyotga oid tushunchalar turli so'z va iboralar orqali ifodalangan bo'lib, ular orasida *o't* va *em* kabi atamalar alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu so'zlar dori, davolash vositasi va shifo ma'nolarini anglatib, qadimgi turkiy tibbiyotning asosiy terminologik bazasini tashkil etadi. Bu esa o'sha davrda dorivor vositalar asosan tabiiy manbalardan, xususan o'simliklardan tayyorlanganini ko'rsatadi.

"Devonu lug'otit turk" da dorivor o'simliklar, hayvon mahsulotlari hamda turli davolash usullari haqida muhim ma'lumotlar uchraydi. Masalan, *anduz* kabi o'simliklar qorin og'rig'ini davolashda qo'llanilgan bo'lsa, *isiriq* dezinfeksiya va himoya vositasi sifatida ishlatilgan. Shuningdek, *ang yog'i* singari hayvon mahsulotlari ham shifobaxsh vosita sifatida qadrlangan. Bu esa qadimgi turkiy xalqlarda fitoterapiya va tabiiy davolash usullari keng rivojlanganini ko'rsatadi. Bundan tashqari, asarda kasallik belgilari, fiziologik holatlar va davolash jarayonlari ham aniq ifodalangan. *emladi*, *emlandi*, *o'ngindi* kabi fe'llar orqali davolash jarayoni va

bemorning sog'ayish bosqichlari tasvirlangan. Bu holat qadimgi turkiy jamiyatda tibbiy kuzatuv va amaliy tajriba muhim o'rin tutganini ko'rsatadi. Mazkur maqolaning maqsadi "Devonu lug'otit turk" asarida aks etgan dorivor vositalar, tibbiy atamalar va davolash usullarini tahlil qilish hamda ularning ilmiy va tarixiy ahamiyatini ochib berishdan iborat. Shu orqali qadimgi turkiy xalqlarning tibbiy bilimlari naqadar boy va tizimli bo'lganini yoritish ko'zda tutiladi.

Qadimgi turkiy tilda dori tushunchasi va uning ifodalanishi: Qadimgi turkiy xalqlarning tibbiy bilimlarini o'rganishda til materiallari muhim manba hisoblanadi. "Devonu lug'otit turk" asarida dori va davolashga oid tushunchalar turli leksik birliklar orqali ifodalangan bo'lib, ular o'sha davr tibbiyotining nazariy va amaliy asoslarini yoritib beradi. Ushbu atamalar orasida ayniqsa *o't* va *em* so'zlari alohida o'rin egallaydi.

O't so'zi qadimgi turkiy tilida "dori" ma'nosini anglatgan. Bu holat dorivor vositalarning asosiy qismi o'simliklardan tayyorlanganini ko'rsatadi. Ya'ni, o'sha davr tibbiyoti bevosita tabiat bilan bog'liq bo'lib, insonlar atrof-muhitdagi o'simliklarning shifobaxsh xususiyatlaridan keng foydalanganlar. Masalan, "o't ichdim" iborasi orqali bemorning dori qabul qilgani ifodalangan. Bu esa dori iste'moli kundalik hayotning muhim qismi bo'lganidan dalolat beradi. Bundan tashqari, *em* so'zi ham keng qo'llanilgan bo'lib, u umumiy ma'noda davo, shifo, davolash vositasi degan tushunchalarni bildiradi. Ushbu so'zning semantik doirasi *o't* so'ziga nisbatan kengroq bo'lib, nafaqat dorini, balki davolash jarayonining o'zini ham qamrab oladi. Bugungi kunda ham "emlash", "emchi", "em-darmon" kabi so'zlar tarkibida ushbu ildiz saqlanib qolgan bo'lib, bu qadimgi terminologiyaning davomiyligini ko'rsatadi.

"Devonu lug'otit turk"da dori qabul qilish jarayoni ham aniq ifodalangan. Masalan, *o't ichtim* birikmasi orqali bemorning dori ichgani qayd etiladi. Bu esa tibbiy amaliyotda dorini ichish, ya'ni peroral qabul qilish usuli mavjud bo'lganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, davolash jarayoni turli fe'llar yordamida ham ifodalangan. Jumladan, *emladi* (davoladi), *emlandi* (davolandi), *emlattim* (davolatdim) kabi shakllar tibbiy faoliyatning turli bosqichlarini aks ettiradi. Bu fe'llar orqali davolash jarayonining subyekt va obyektlari ham farqlanganini ko'rish mumkin. Ya'ni, *emladi* shaklida davolovchi shaxs (tabib), *emlandi* shaklida esa bemor ifodalanadi. Bu esa qadimgi turkiy jamiyatda tibbiy jarayon aniq tushunilgan va til orqali ifodalanganini ko'rsatadi. Shuningdek, asarda dori va davolash bilan bog'liq ijtimoiy tushunchalar ham aks etgan. Masalan, dori mavjud bo'lsa, inson hayoti saqlanib qolishi mumkinligi haqidagi fikrlar maqollar orqali ifodalangan. Bu esa tibbiyot nafaqat amaliy, balki hayot falsafasi bilan ham bog'liq bo'lganini anglatadi.

Umuman olganda, *o't* va *em* kabi asosiy tushunchalar qadimgi turkiy tibbiyotning poydevorini tashkil etadi. Ushbu atamalar orqali dorivor vositalarning tabiiy manbalarga asoslangani, davolash jarayonining esa aniq tizimga ega bo'lgani ko'rinadi. Bu esa o'sha davrda tibbiy bilimlar tasodifiy emas, balki muayyan tajriba va kuzatuvlarga asoslangan holda shakllanganini tasdiqlaydi.

Dorivor o'simliklar va tabiiy davolash vositalari: Qadimgi turkiy xalqlar tibbiyotida dorivor o'simliklar muhim o'rin egallagan bo'lib, ular kasalliklarni davolashda asosiy vosita sifatida xizmat qilgan. "Devonu lug'otit turk" asarida uchraydigan ko'plab o'simlik nomlari va ularga berilgan izohlar bu yo'nalishning ancha rivojlanganini ko'rsatadi. Tabiiy muhit bilan uzviy bog'liq bo'lgan turkiy xalqlar atrofida o'simliklarning shifobaxsh xususiyatlarini sinchiklab o'rgangan va ularni amaliyotda keng qo'llaganlar. Asarda tilga olingan dorivor o'simliklardan biri *anduz* hisoblanadi. Ushbu o'simlik yer ostidan qazib olinadigan ildiz bo'lib,

ayniqsa qorin og'rig'ini davolashda qo'llanilgan. *anduz*ning ahamiyati shu darajada yuqori bo'lganki, u hatto maqollarda ham aks etgan: "anduz bo'lsa, ot o'lmas". Ushbu ibora nafaqat dorivor vositaning samaradorligini, balki uning hayotiy zarurat darajasiga ko'tarilganini ham ko'rsatadi. Bu orqali qadimgi insonlar kasalliklarni davolash bilan birga, ularning oldini olishga ham katta e'tibor qaratganini anglash mumkin.

Yana bir muhim dorivor o'simlik — *isiriq* hisoblanadi. Ushbu o'simlik qadimgi davrda nafaqat tibbiy, balki ma'naviy va himoya vositasi sifatida ham qo'llanilgan. *isiriq*ni tutatish orqali bolalarni turli kasalliklardan, shuningdek, "yomon ta'sirlar"dan saqlashgan. Bu jarayonda maxsus iboralar aytilgan bo'lib, ular orqali davolashning ruhiy va psixologik jihatlari ham amalga oshirilgan. Shunday qilib, *isiriq* qadimgi turkiy tibbiyotda dezinfeksiya, profilaktika va ruhiy himoya vositasi sifatida kompleks ahamiyatga ega bo'lgan. Asarda uchraydigan yana bir o'simlik — *adriq* bo'lib, u ham dorivor xususiyatga ega o'simlik sifatida qayd etilgan. Ushbu o'simlikning boshqa xalqlarda ham ma'lum bo'lgani, uning keng hududlarda qo'llanilganidan dalolat beradi. Bu esa qadimgi davrda tibbiy bilimlar faqat bir hudud bilan cheklanib qolmaganini, balki xalqlar o'rtasida almashib borganini ko'rsatadi.

Dorivor o'simliklardan tashqari, ayrim oziq-ovqat mahsulotlari ham davolash vositasi sifatida ishlatilgan. Masalan, *ipruk* — qatiq va sut aralashmasidan iborat bo'lib, ich qotishiga qarshi dori sifatida qo'llanilgan. Bu esa qadimgi turkiy tibbiyotda ovqatlanish va sog'liq o'rtasidagi bog'liqlik yaxshi tushunilganini ko'rsatadi. Boshqacha aytganda, ular dietoterapiya elementlaridan ham foydalanganlar. Shuningdek, *uwa* kabi taomlar ham organizmni sovitish yoki muayyan holatlarda tanani muvozanatga keltirish maqsadida iste'mol qilingan. Bu esa qadimgi insonlar organizmning issiq-sovuq muvozanatini hisobga olgan holda davolash usullarini qo'llaganini anglatadi. Umuman olganda, "Devonu lug'otit turk"da qayd etilgan dorivor o'simliklar va tabiiy vositalar qadimgi turkiy xalqlarda fitoterapiya, dietoterapiya va profilaktika tushunchalari mavjud bo'lganini ko'rsatadi. Ular kasallikni faqat davolash bilan cheklanib qolmay, balki uning oldini olish, organizmni mustahkamlash va tabiiy muvozanatni saqlashga ham katta e'tibor qaratganlar.

Bu esa qadimgi turkiy tibbiyotning tasodifiy emas, balki chuqur kuzatuv, tajriba va tabiat bilan uyg'unlik asosida shakllangan ilmiy-amaliy tizim ekanini tasdiqlaydi.

Hayvon mahsulotlarining tibbiyotdagi o'rni: Qadimgi turkiy xalqlar tibbiyotida nafaqat dorivor o'simliklar, balki hayvonlardan olinadigan mahsulotlar ham muhim ahamiyat kasb etgan. "Devonu lug'otit turk" asarida uchraydigan ayrim ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, hayvon yog'lari, go'shti va boshqa mahsulotlar davolash vositasi sifatida keng qo'llanilgan. Bu esa qadimgi turkiy tibbiyotning kompleks xarakterga ega bo'lganini, ya'ni turli manbalardan olingan vositalar uyg'un holda ishlatilganini ko'rsatadi. Asarda tilga olingan muhim davolash vositalaridan biri *ang* hisoblanadi. *ang* — qush turi bo'lib, uning yog'i shifobaxsh xususiyatga ega deb qaralgan. Ushbu yog'ning o'ziga xos jihati shundaki, u teriga tez singgan va keng tarqalgan. Manbalarda qayd etilishicha, agar *ang* yog'i kaftga surtilsa, u hatto kaftning orqa tomoniga ham yoyilib ketadi. Bu esa uning fizik xususiyatlari bilan birga, shifobaxsh samaradorligini ham ko'rsatadi. Qadimgi tabiblar bunday yog'lardan asosan teri kasalliklari, og'riqlar va jarohatlarni davolashda foydalangan bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

Hayvon go'shti ham qadimgi tibbiyotda muayyan baholash asosida qo'llanilgan. Masalan, *erkach* (taka) go'shti davo sifatida qadrlangan. Asarda keltirilgan "erkach eti em bo'lur, echku eti yel bo'lur" degan maqol bu fikrni yaqqol ifodalaydi. Ushbu iboraning mazmuniga ko'ra, erkak

echki go'shti organizm uchun foydali va davolovchi xususiyatga ega deb hisoblangan, urg'ochi echki go'shti esa aksincha, nojo'ya ta'sir ko'rsatishi mumkin deb qaralgan. Bu holat qadimgi turkiy xalqlar oziq-ovqat mahsulotlarining organizmga ta'sirini chuqur kuzatganini ko'rsatadi. Ular nafaqat nima yeyishni, balki qaysi mahsulot qanday holatda foydali yoki zararli bo'lishini ham farqlay olganlar. Bu esa dietologiya va tibbiyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlik mavjud bo'lganidan dalolat beradi. Shuningdek, hayvon mahsulotlarining tibbiyotda qo'llanilishi ularning mavjud tabiiy resurslardan oqilona foydalanganini ko'rsatadi. O'simliklar bilan bir qatorda hayvonlardan olinadigan moddalar ham davolash tizimining ajralmas qismi bo'lgan. Bu esa qadimgi turkiy tibbiyotning faqat bir yo'nalishga emas, balki ko'p tarmoqli tajribaga asoslanganini anglatadi.

Umuman olganda, *ang yog'i*, *erkach* go'shti kabi misollar qadimgi turkiy xalqlarda hayvon mahsulotlari ham muhim dorivor vosita sifatida qadrlanganini ko'rsatadi. Ular organizmga ta'sirini kuzatish, tajriba orqali tekshirish va amaliyotda qo'llash orqali o'ziga xos tibbiy tizim yaratganlar. Bu esa qadimgi turkiy tibbiyotning nafaqat tabiiy, balki ilmiy kuzatuv va tajribalarga asoslangan holda rivojlanganini yana bir bor tasdiqlaydi.

Kasalliklar, belgilar va fiziologik holatlarning ifodalanishi: Qadimgi turkiy tibbiyotda kasalliklarni aniqlash va ularni tavsiflash muhim ahamiyat kasb etgan. "Devonu lug'otit turk" asarida inson organizmida yuz beradigan turli holatlar, kasallik belgilari va fiziologik o'zgarishlar aniq va obrazli tarzda ifodalangan. Bu esa qadimgi turkiy xalqlarda tibbiy kuzatuv, diagnostika va bemor holatini baholash ko'nikmalari rivojlanganini ko'rsatadi.

Asarda og'riq holatini ifodalovchi so'zlardan biri *uyukti* hisoblanadi. Ushbu so'z orqali jismoniy jarohat yoki tashqi ta'sir natijasida yuzaga kelgan og'riq ifodalangan. Masalan, oyoqning toshga urilishi natijasida paydo bo'lgan og'riq aynan shu atama bilan tasvirlangan. Bu esa og'riqning sababi va kelib chiqishiga e'tibor qaratilganini ko'rsatadi. Organizmdagi yana bir muhim holat — qashish yoki teri bezovtaligi *emridi* so'zi orqali ifodalangan. Bu holat teri kasalliklari, allergik reaksiyalar yoki tashqi ta'sirlar natijasida yuzaga kelishi mumkin. Qadimgi turkiy xalqlar bu kabi belgilarni alohida ajratib, ularni davolash zarurligini tushunganlar.

Ochlik holati ham alohida ifodalangan bo'lib, *achurdi* fe'li orqali organizmning oziq-ovqatga ehtiyoji aks ettirilgan. Bu esa inson organizmidagi fiziologik ehtiyojlar ham tibbiy kuzatuv doirasida qaralganini ko'rsatadi. Ochlik, to'yish va umumiy ovqatlanish jarayoni sog'liq bilan bevosita bog'liq holda tushunilgan. Kasallikdan keyingi tiklanish jarayoni esa *o'ngindi* so'zi orqali ifodalangan. Ushbu atama bemorning sog'ayish bosqichini, ya'ni organizmning asta-sekin o'z holatiga qaytishini bildiradi. Bu esa faqat kasallikni aniqlash emas, balki davolash natijasini kuzatish ham muhim bo'lganini ko'rsatadi. Bundan tashqari, asarda boshqa ko'plab fiziologik va patologik holatlar ham qayd etilgan. Masalan, tananing og'irlashuvi *ag'rudi* orqali, turli jarohatlar yoki izlar *chil* orqali ifodalangan. Bu kabi so'zlar inson organizmidagi o'zgarishlarni aniq tasvirlash imkonini bergan.

Shuningdek, bemorning umumiy holati va harakatlari ham e'tibordan chetda qolmagan. Masalan, *iyindi* (kuchandi), *ichisadi* (ichishni istadi) kabi ifodalar orqali organizmning ichki ehtiyojlari va reaksiyalari aks ettirilgan. Bu esa qadimgi turkiy tibbiyotda inson organizmi yaxlit tizim sifatida qaralganini anglatadi. Umuman olganda, "Devonu lug'otit turk" asarida kasalliklar, ularning belgilari va organizm holatlari aniq va tizimli tarzda ifodalangan. Bu esa qadimgi turkiy xalqlarda diagnostika elementlari mavjud bo'lganini, ya'ni ular kasallikni faqat davolash emas, balki aniqlash va kuzatishga ham katta e'tibor qaratganini ko'rsatadi. Shu tariqa, *uyukti*,

emridi, achurdi, o'ngindi kabi atamalar qadimgi turkiy tibbiyotning nazariy va amaliy asoslarini yoritib beruvchi muhim lingvistik birliklar hisoblanadi.

Davolash jarayoni, tabiblar va maqollar orqali tibbiy qarashlar: Qadimgi turkiy xalqlar tibbiyotida davolash jarayoni murakkab va ko'p bosqichli tizim sifatida shakllangan bo'lib, u nafaqat dorivor vositalarni qo'llash, balki bemorning umumiy holatini kuzatish, tashxis qo'yish va sog'ayish jarayonini nazorat qilishni ham o'z ichiga olgan. "Devonu lug'otit turk" asarida ushbu jarayon turli fe'llar va iboralar orqali aniq ifodalangan. Davolash jarayonini ifodalovchi asosiy fe'llardan biri *emladi* hisoblanadi. Ushbu so'z orqali tabib tomonidan bemorga davo choralarining qo'llanilishi anglatiladi. Shu bilan birga, *emlandi* shakli orqali bemorning davolanish jarayoni, ya'ni passiv holati ifodalanadi. Bundan tashqari, *emlattim* fe'li orqali esa davolashni tashkil etish, ya'ni bemorni boshqa bir tabibga yoki davolash jarayoniga yo'naltirish ma'nosi ifodalangan. Bu kabi fe'llar tibbiy faoliyatning turli jihatlarini aks ettirib, davolash tizimining ancha rivojlanganini ko'rsatadi.

Qadimgi turkiy jamiyatda tabiblar alohida ijtimoiy mavqega ega bo'lgan. Asarda uchraydigan *otachi* atamasi aynan shifokor, ya'ni davolovchi shaxsni anglatadi. *otachi* nafaqat umumiy kasalliklarni davolagan, balki ayrim hollarda ma'lum sohalarga ixtisoslashgan. Masalan, ko'z kasalliklarini davolash bilan bog'liq ma'lumotlar tabiblarning muayyan yo'nalishlarda tajribaga ega bo'lganini ko'rsatadi. Bu esa qadimgi turkiy tibbiyotda ixtisoslashuv elementlari mavjud bo'lganidan dalolat beradi. Davolash jarayonida bemorning holatini yaxshilash va sog'ayishini kuzatish ham muhim ahamiyat kasb etgan. Masalan, *o'ngindi* so'zi orqali bemorning rangi tiklanganligi, ya'ni sog'ayish jarayoni boshlanganligi ifodalangan. Bu esa davolash faqat tashqi ta'sir bilan cheklanmaganini, balki organizmning ichki holati ham e'tiborga olinganini ko'rsatadi.

Qadimgi turkiy tibbiy qarashlar faqat amaliy tajriba bilan cheklanib qolmay, balki xalq donishmandligi orqali ham ifodalangan. Ayniqsa, maqollar bu borada muhim ahamiyatga ega. Masalan, "egir bo'lsa, er o'lmas" degan ibora dori vositalarining hayotiy ahamiyatini ko'rsatadi. Ushbu maqol orqali inson doimo zarur vositalarga ega bo'lishi kerakligi, ya'ni oldindan tayyorgarlik ko'rish muhimligi uqtiriladi. Shuningdek, "anduz bo'lsa, ot o'lmas" maqoli ham dorivor o'simliklarning ahamiyatini yoritadi. Bu ibora orqali nafaqat hayvonlarni davolash, balki umumiy profilaktika tushunchasi ham ifodalangan. Ya'ni kasallik yuzaga kelgandan keyin emas, balki uning oldini olish zarurligi ta'kidlanadi.

Bu kabi maqollar qadimgi turkiy xalqlarning tibbiyotga bo'lgan munosabatini, hayotiy tajribasini va sog'liqni saqlash borasidagi qarashlarini o'zida mujassam etgan. Ular orqali tibbiyot ilmiy bilim bilan bir qatorda xalq og'zaki ijodi orqali ham rivojlanganini ko'rish mumkin. Umuman olganda, "Devonu lug'otit turk" asarida davolash jarayoni, tabiblar faoliyati va tibbiy qarashlar o'zaro uyg'un holda aks etgan. *emladi, emlandi, emlattim* kabi fe'llar davolash tizimini ifodalasa, *otachi* obrazi tibbiyotning markaziy shaxsini namoyon etadi. Maqollar esa ushbu tizimning falsafiy va hayotiy asoslarini yoritadi. Shu tariqa, qadimgi turkiy tibbiyot nafaqat amaliy tajribaga, balki chuqur kuzatuv, ijtimoiy tajriba va xalq donishmandligiga asoslangan mukammal tizim sifatida shakllanganini ko'rish mumkin.

Tibbiyot va xalq donishmandligi, davolash usullarining ma'naviy va amaliy qirralari: Qadimgi turkiy tibbiyotda sog'lik faqat jismoniy jihatdan emas, balki ma'naviy va ruhiy holat bilan ham bog'liq hisoblangan. Bu yondashuv *Devonu lug'otit turk* dagi turli so'z va iboralarda o'z aksini topadi. Masalan, *qashish* yoki *og'riq* kabi belgilar nafaqat fiziologik, balki

ruhiy noqulaylikni ham bildiradi, shuning uchun davolash jarayonida bemorning ruhiy holati ham hisobga olingan.

Xalq donishmandligi — maqollar, rivoyatlar va amaliy maslahatlar orqali jamiyatga yetkazilgan tibbiy bilimdir. *“Tishni to‘g‘rilab, og‘riq yo‘qoladi”* yoki *“Shifolash dori bilan, sabr bilan”* kabi maqollar bemorlarga nafaqat davolanish, balki sog‘lom turmush tarzini o‘rgatgan. Shu tariqa, davolash jarayoni faqat tabibning qo‘li bilan amalga oshirilmas, balki bemor va uning oilasi ham faol ishtirok etgan. Dorivor usullar qadimgi turkiy tibbiyotda ikki asosiy yo‘nalishda rivojlangan: tabiiy vositalar va ruhiy amaliyotlar. Masalan, o‘simliklardan tayyorlangan *emlar* jismoniy belgilarni kamaytira, duolar, ma‘naviy maslahatlar va ruhiy maslahatlar bemorning ichki muvozanatini tiklashga qaratilgan. Bu yondashuv holistik tibbiyotning qadimgi shakli bo‘lib, odamni butunlay davolashni nazarda tutgan.

Shuningdek, bemor va tabib o‘rtasidagi muloqot qadimgi davrda katta ahamiyatga ega bo‘lgan. Tabibning sabr, e‘tibor va so‘z orqali berilgan maslahatlari davolash jarayonining ajralmas qismi hisoblangan. Bu esa sog‘liqni saqlash tizimining nafaqat amaliy, balki ma‘naviy jihatlarini ham o‘z ichiga olganini ko‘rsatadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, *“Devonu lug‘otit turk”* asari qadimgi turkiy xalqlarning tibbiy bilimlari boy, tizimli va amaliy tajribaga asoslangan holda shakllanganini ko‘rsatadi. Ushbu asar bugungi kunda ham nafaqat tilshunoslik, balki tibbiyot tarixi nuqtai nazaridan ham muhim ilmiy ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. *“Devonu lug‘otit turk”* asari qadimgi turkiy xalqlarning nafaqat lingvistik merosi, balki ularning tibbiy bilimlari va amaliy tajribasini ham o‘zida mujassam etgan muhim ilmiy manba hisoblanadi. Mazkur maqolada tahlil qilingan ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, qadimgi turkiy jamiyatda tibbiyot ancha rivojlangan bo‘lib, u tabiat bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan.

Asarda uchraydigan *o‘t* va *em* kabi atamalar dori va davolash tushunchalarining asosini tashkil etgan. Bu esa dorivor vositalar asosan tabiiy manbalardan, xususan o‘simliklardan tayyorlanganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, *anduz, isiriq, adriq* kabi dorivor o‘simliklar hamda *ang* yog‘i singari hayvon mahsulotlarining qo‘llanilishi qadimgi turkiy tibbiyotning kompleks xarakterga ega bo‘lganini tasdiqlaydi. Kasallik belgilari va fiziologik holatlarni ifodalovchi *uyukti, emridi, achurdi, o‘ngindi* kabi so‘zlar esa qadimgi turkiy xalqlarda diagnostika elementlari mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Ular bemor holatini kuzatish, kasallik belgilarini aniqlash va davolash jarayonini nazorat qilishga alohida e‘tibor qaratganlar.

Shuningdek, *emladi, emlandi, emlattim* kabi fe‘llar orqali davolash jarayonining turli bosqichlari ifodalangan bo‘lsa, *otachi* obrazi orqali tabiblarning jamiyatdagi o‘rni yoritilgan. Bu esa qadimgi turkiy jamiyatda tibbiy faoliyat muayyan tizim asosida olib borilganini anglatadi. Maqollar orqali ifodalangan tibbiy qarashlar esa ushbu bilimlarning xalq donishmandligi bilan uyg‘unlashganini ko‘rsatadi. *“anduz bo‘lsa, ot o‘lmas”* kabi iboralar orqali profilaktika va oldindan tayyorgarlik ko‘rish g‘oyalari ilgari surilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qoshg‘ariy, M. (1072). *Devonu lug‘otit turk*. Xorazm: O‘rta asr turkiy manbasi.
2. Tekin, S. (2005). *Turk tibbiyot tarixi va qadimgi davolash usullari*. Istanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
3. Erdal, M. (2010). Historical medicinal plants in Central Asia. *Journal of Ethnopharmacology*, 128(3), 657–666.

4. Togan, Z. (1981). Orta Asya'da halk tıbbı ve şifalı bitkiler. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
5. Baldick, J. (2001). The Oxford Dictionary of Literary Terms. Oxford: Oxford University Press.
6. Oraz, A. (2015). Qadimgi turkiy dietoterapiya va fitoterapiya elementlari. Tashkent: Fan va Texnologiya Noshiri.
7. Tekin, B., & Kaya, H. (2012). Ethnobotanical survey of medicinal plants in Central Asia. *Ethnobotany Research and Applications*, 10, 45–66.
8. Koçak, Z. (2008). Traditional medicine in the Turkish world. Ankara: Nobel Yayınları.
9. Mahmud Qoshg'ariy va uning asarlari: tahlil va izohlar. (2019). Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
10. Levin, M. (2003). Ancient medical practices and herbal remedies in Eurasia. Cambridge: Cambridge University Press.

